تامەزرۆیی بۆ جاران

حەمەسەعید حەسەن

ئەم نووسینە دوای ژانی خوێندنەوەی دوا ‹کۆمەڵەشیعری› فەرهاد پیربال، ‹سپیاییەکانی ناو ڕەش، ڕەشاییەکانی ناو سپی› لە دایک بوو.

شاعیرێکی زمانلووسی بەساڵاچوو
هۆنراوەی قەڵبی دەنووسی
بە خەڵات و پایە پاداشتیان دایەوە،
شاعیرێکی کەمتەمەنی قسەلەڕوو
هۆنراوەی جوانی دەنووسی
بۆسەیەکیان بۆ نایەوە.‹١›

تامەزرۆیی بۆ ڕابردووی خاوێن و ساکار nostalgia سەراپای وڵاتی نووسین و بیرکردنەوەی داگیر کردووم. جاران هەموو شتێک ئاسان بوو، ئەوی دژی ڕژێم بوایە، شۆڕشگێڕ بوو، ئەوی کلکی لەگەڵ داگیرکەر گرێ بدایە، ناپاک بوو، ئەوی مانا و کێش و سەروای هەبوایە، شیعر بوو.

بە ڕاست شیعر چییە؟ لەبەرچی بە دەقێک دەگوترێت شیعر و بە یەکێکی دیکە نا؟ ئەوە چییە شیعر لە نووسینی تر جیا دەکاتەوە؟ ئایا ئەگەر پاشای شیعر ڕووتوقووت بوو، تەنیا بە هەندێک وشە و شێوە و دەربڕینی نامۆ پۆشتە دەبێتەوە؟ شیعر دەربڕینێکی ساکارە، ئەوی لە ئاخاوتنی ئاسایی جیای دەکاتەوە، تەنیا دەست تێوەردانێکی ئەفسووناوییە لە زمانەکەی. وشەی شیعری و ناشیعری بوونیان نییە، ئەوە دێڕە شیعرەکەیە، بڕیار دەدات فلان وشە شیعرییە یان نا؟ هاوسمان گوتەنی: شیعر ئەو شتە نییە کە دەگوترێت، شێوازی گوتنی شتەکەیە. بە لای ‹جان کۆهین›یشەوە: شاعیر وشە دادەهێنێت نەک فیکر، هەر بۆیە گوتن پێوانەی شاعیرێتییە، نەک بیرکردنەوە.

وەک چۆن ئەوە کێش یان سەروا نییە کە شیعر دەخوڵقێنێت، هەرواش شیعر بە فەرامۆشکردنی کێش، یان سەروا، یان هەردووکیان لە دایک نابێت، هەر بۆیە زۆربەی ئەو پەخشانانەی بە ناوی شیعرەوە بڵاو دەکرێنەوە، شیعریان تێدا نییە. ڕاستە شیعری سەرنجڕاکێش لە شێوەی نوێدا خۆی دەنوێنێت، بەڵام مەرج نییە هەموو شێوە دەربڕینێکی نوێ، شیعر بەرهەم بهێنێت. وەک چۆن ئەوە شێوازی دەربڕینە کاری ئەدەبی لە نووسینی دیکە جیا دەکاتەوە، هەر شێوازی دەربڕینیش شیعر لە کاری دیکەی ئەدەبی جیا دەکاتەوە.

فرای دەڵێت: ‹شیعری نوێش وەک منداڵ، چاوی بە ڕووی جیهانێکدا هەڵدێنێت کە پێش لە دایکبوونی هەبووە.›‹٢› بۆیە کارێکی ئاساییە کە خوێنەر شیعری نوێ لەبەر ڕۆشنایی خەسڵەتەکانی شیعری دێریندا هەڵدەسەنگێنێت و بە شیعری کۆنی بەراورد دەکات و لایەنە جوانەکانی دەقە دێرینەکان دەکاتە پێوانە. کەواتە شاعیر لە سفرەوە دەستپێ ناکات، بەردێکی نوێ دەخاتە سەر دیواری شیعر، گوڵێکی نوێ لە گوڵزاری شیعردا دەگەشێنێتەوە، هەر بۆیەش بە شۆڕبوونەوە بە ناخی دەقدا، بێ گوێدانە مێژووی لە دایکبوونی، شیکردنەوەی بەرهەمی ئەدەبی کارێکی ناتەواو دەردەچێت.

شیعریش وەک منداڵ خاوەنی دایک و باوکی خۆیەتی، دیرۆکێکی درێژی هەیە و لە ناکاو سەرهەڵنادا. شیعری

نوێش ڕێسای تایبەتی خۆی هەیە، ئەگەرنا هەر چی نووسینی نوێیە دەکەوتە خانەی شیعرەوە. من لەگەڵ ئەو بۆچوونەدام کە ‹ئازادترین جۆری داهێنان، زۆرترین کۆت و پێوەندی گەرەکە.›[٣]

بەلای ‹هایدگەر›ەوە دەقێک یان چەند دەقێکی دێرین هەوێنی هەموو دەقێکی نوێیە و شاعیر هەمیشە خەریکی ڕووخاندنی دیواری دەقە دێرینەکانە، تا بە بەردە چاکەکانی خانووی ئەو دەقە دێرینانە، دەقێکی نوێ بنیات بنێت.

عەبدولوەهاب بەیاتی لە دوا دیمانەدا دەڵێت: ‹لە ئەزموونی دوور و درێژی شیعرییمەوە، ئەوە فێر بووم، شیعر گرنگە نەک شێوەی ئەدەبی. شاعیری ڕاستەقینە دەتوانێت بە هەموو شێوەیەک: ستوونی، کێشی پەنجە و پەخشان تەعبیر لە خودی خۆی بکات. گرنگ ئەوەیە شاعیر شیعرێکی مەزن بنووسێت، بە چاوپۆشین لە شێوەی نووسین.›[٤]

فەرهاد پیربال هێندە نەترسانە دەنووسێت، من پڕ بە دڵ ئیرەیی پێ دەبەم. نازانم چۆن دەوێرێت هێندێک نووسین بە ناوی شیعرەوە بڵاو بکاتەوە! فەرهاد لە ل١ی سپیاییەکانی ناو...دا دەنووسێت: ‹زۆر نووسەری دیکە هەن، وەک من هەست دەکەن کە تایبەتن بەڵام خاڵی لەیەکچووی نێوان ئەوان و من تەنیا ئەم هەستکردنەیە و بەس.› یان دەڵێت: ‹لاسایی من مەکەنەوە.. من خاوەنی بینینی شەخسی، شێوازی تایبەت و دەنگی تاکڕەوەم.›

لەوە دەچێت خاڵی هاوبەشی زۆربەی شاعیران، بە شیعری خۆوە نازین بێت، فەرهاد لەم ڕێسایەش لا دەدات و تایبەتمەندیی خۆی دەپارێزێت، کاتێک نوێکردنەوە و زێدەڕۆیی لەو بوارەشدا دەکات.

فەرهاد دەنووسێت: ‹هەر کەسێ متووی[٥] بەرهەمی من نەبێ گێلێکی تەواوە و هیچ ئاگای لە دنیا نییە. ل٣›

بەوەدا من هێندە هۆگری نووسینەکانیم، نەک هەر بە پەرۆشەوە دەیانخوێنمەوە بەڵکو هەڵیشیان دەسەنگێنم، تروسکەیەک ئومێد شک دەبەم، کە لە لەشکری لە ژمارە نەهاتووی گێلەکان دوور بم. فەرهاد بەم بۆچوونەی ئەرکێکی دژواری لە کۆڵ کردینەوە، ئیدی بۆ تاقیکردنەوەی ئاستی زیرەکیی لای کەم هەر کوردێک، تاقە یەک پێوانە بەسە: فەرهادی پێ باش بوو، زیرەکە، ئەگەر نا گێلە.

فەرهاد ئەمانە بە شیعری نوێ دەزانێت:

‹پاشتێلانەی پاشگەزبوونەوەی پاشا پاشەڵ پیسەکان.ل١١›

‹تەقاندنەوەی تریقانەوەی توانا تێگەیشتووە تینووەکانی تەنیایی. ل٦١›

‹زریان زیپکەی زاری زەماوەندی زیقنی زەمانی تێدا دەزێ. ل٦٣›

ئەمەی فەرهاد بە نوێکردنەوەی تێدەگات، هێندە کۆنە دەکەوێتە خانەی فۆلکلۆرەوە. با هەندێک نموونە بهێنینەوە:

بەشەر بە شەربە شەڕدەکا.

چوومە چەمی چەقان چەقەڵ چەڵتووکی دەتەقان.

یا محول الاحوال، حول حالنا الى احسن حال.

فەرهاد دەنووسێت:

‹کچی کافرۆش بە خۆی و کڵنجە و کەمەربەندی کەژاوە ئاسای خۆیەوە. ل١٧›

* ‹خۆی› یەکەم زێدەیە.

* کڵنجە نییە، ‹کولۆنجە›یە، کە لەسەر سوخمەوە لەبەر دەکرێت.

* کەمەربەند: پشتوێنە و کەژاوەش: ‹ژوور›ێکە لەسەر پشتی ولاخ.

ماگنوس کارلبرینگ دەڵێت:

شەیتان لە ئامێزی نیشانەی پرسیاردا بەرچایی دەخوات.[٦]

ئەم ڕستەیەم وەک وێنەیەکی شیعریی سوریالی پێ جوانە، بەڵام هەرچەند دەکەم نازانم چۆن پشتوێن لە کەژاوە دەچێت!

فەرهاد دەنووسێت:

خۆت فڕێ بدەیتە ژێر شەمەندەفەرێکی ناو تووڵەبانەی ستۆکهۆڵم. ل٢٩

* تووڵەبانە نییە، تونێل بانەیە: tunnelbana.

* tunnel: ڕێی ژێر زەوییە، bana: لێرەدا هێڵی ئاسنینە.

* tunnelbana: ‹شەمەندەفەری› ژێر زەوییە، واتا: underground یان: metro

* شەمەندەفەر لە ڕستەکەی فەرهاددا، یەکەم: هەڵەیە، چونکە ئەوی بەسەر زەویدا دەڕوا شەمەندەفەرە نەک ئەوی ژێر زەوی. دووەم: زێدەیە.

فەرهاد لە سێ شوێنی جیاوازدا: ‹ل٤٣، ٥٣، ٧١› لەبری پێپسی کۆلا دەنووسێت: بیپسی کۆلا، واتا ‹پ›ی یەکەمی کردووە بە: ‹ب› و ‹ێ›کەشی کردووە بە: ‹ی›، بە جۆرێکی وا نووسیویەتی، نە عەرەب وای دەبێژن نە ئینگلیز! لەبری ‹شەراب›یش، شەڕاب و (ل٤٧) لە جێی ‹براندی›یش، ‹بڕاندی›ی (ل٥٥) نووسیوە.

‹هەموو ڕێیەک دەچێتەوە سەر بانە. ل٦١›

فەرهاد کە جێگۆڕکێی بە وشەکانی ئەو گوتەیە کردووە و بە ٣٦ شێوەی دیکە نووسیویەتییەوە، دەیەوێت شێواندنی ئەو ڕستەیەمان بە شیعر بە سەردا ساغ بکاتەوە. ئەوی ئەم خۆی پێوە ماندوو کردووە، کۆمپیوتەر بە ئاسانی دەیکات. فەرهاد لەم کتێبەیدا کە هەڵەی چاپم تێدا بەدی نەکرد، گەلێک جار بە هۆشیارییەوە و ڕاستەوخۆ، هەندێک جاریش لە نائاگاییەوە بێڕێزی بە خوێنەر کردووە، بەڵام لوتکەی سووکایەتی بە خوێنەر کردنەکەی، ئەو کاتەیە کە دوو لاپەڕە بۆ جێگۆڕکێ کردن بە وشەکانی ‹هەموو ڕێیەک دەچێتەوە سەر بانە،› تەرخان دەکات. ڕاستە شیعر یاریکردنە بە وشە، بەڵام گەمەیەکی ئەفسووناوییە، نەک بێتام. هەندێک جاریش هاتووە پارچە نووسینێکی ڕەش کردووەتەوە و تەنیا هەندێک وشەی دەخوێندرێتەوە، گوایە ئەمەش شیعری نوێیە، پێویستە ئەوە بڵێم، ئەم جۆرە گەمەیەش نە شیعرە و نە نوێیە.

چی وای کردووە فلان نووسین شیعر بێت؟ ئەمە گرنگترین پرسە کە دەبێت ڕەخنەگر وەڵامی بداتەوە.

نەزمی نالی میسلی ئاو و ئاوێنە ڕەنگی نییە
دوو ڕووە بۆ سەیری خاطر یەک خەفی و یەک ئاشکار.

ئۆکتاڤیۆ پازیش هەر هەمان شت دەڵێ: ‹ئەوەی کە لە وشە دروست دەکرێ و هاوزەمان هەوڵی نیشاندان و شاردنەوەی بابەتێک دەدا، شیعرە.›‹٧› ئەوە شیعر نییە کە لە مەتەڵ دەچێت، نە مانای هەیە، نە کێش، نە دێڕێکیت لە بیر دەمێنێت، نە مۆسیقای وشەکانی دەتهەژێنێت، ئاخر لە شیعردا مۆسیقای وشەکان گەلێک جار لە مانای وشەکان گرنگترە. شیعر ئەوەیە لەو دیو مانای وشەکانەوە خۆی حەشار داوە، ئەوەی کە شمشێری وەرگێڕان نەک نایکوژێت، ناتوانێت بریندار‌یشی بکات. پێشتر شیعری فەرهاد پیربالم خوێندووەتەوە، بەڵام نە لە سپیاییەکان و نە لە ڕەشاییەکاندا چاوی عەقڵم شیعری نەبینی، ئاخر ئۆکتاڤیۆ پاز گوتەنی: شیعر بە گوێ دەبیسترێت، بەڵام بە عەقڵ دەبینرێت، نەک بە چاو.

جوایەز، کە هەڵبژاردەیەکە لە شیعری نۆ شاعیری هەولێری و بەرگی پێشەوەی بە وێنەی ئەو شاعیرانە ڕازێندراوەتەوە، جیا لە هەموویان فەرهاد لە ناوکی بۆ سەرەوە ڕووتە. من پێم وایە دەمامک لەسەر ڕووی خۆ لابردن و خۆ ڕووتکردنەوەی شاعیرانە، جلوبەرگ فڕێدان نین، شاعیر ‹تەرەزان› نییە، بە ڕووتی خۆی نیشانی

بینەران بدات، مەبەست لە خۆ ڕووتکردنەوەی شاعیرانە ئەوەیە: ڕاستگۆیانە ناخ، هەست، نەست، خولیا و خەونەکانی بخاتە ڕوو. جێی داخە فەرهاد ئەم هەنگاوەشی شتێکی تازە نییە، ئاخر چارەکە سەدەیەکی تەواو لەمەوبەر، لە سەرچنار، لە داخ و پەژارەی نسکۆکەی ١٩٧٥ حسێن عارف زۆر ڕادیکالتر خۆی ڕووتوقووت کردەوە.

فەرهاد لە ل: ١٥٨ی جوایەزدا دەڵێت:

«دەمگوت: بچم خۆم لە ڕووبارە پیرۆزەکەی «سەند وگەنج»دا هەڵبکێشم.»

* ئەو ڕستەیە پێویستی بە «دا» نییە.

* چونکە فەرهاد خۆی گوتەنی: بۆ هەڵبژاردە دەنووسێت و هەڵبژاردەش ناوی ڕووبارە پیرۆزەکان دەزانن، بۆیە «ڕووبارە پیرۆزەکە»ش زێدەیە.

* سەند و گانگا، نەک گەنج.

* یەک ڕووبار نین، دوو ڕووبارن.

* سەند پیرۆز نییە، تەنیا گانگا پیرۆزە.

* گانگا: دیاریی خوداوەندەکانە بۆ مرۆڤ، ژیانبەخشە و تەنیا هەر لەش نا، چونکە هێزێکی خودایی تێدایە گیانیش خاوێن دەکاتەوە، بۆیە لای هیندووەکان بە دایە گانگا بەناوبانگە و یەکێک لە ئاواتەکانی هیندوو ئەوەیە: کە مرد لە کەناری ڕووباری گانگا تەرمەکەی بسووتێنرێت و خۆڵەمێشەکەشی بە ناو ئاوەکەیدا بڵاو بکرێتەوە، تا گیانی لەگەڵ ڕەوانی دنیادا یەک بگرێت.«٨»

سەرچاوە و پەراوێز

«١» شیعری یاسین عەدنانە، بە دەستکارییەکی کەمەوە کردوومە بە کوردی.

«٢» المرایا المحدبە د. عبدالعزیز حمودە عالم المعرفە ١٩٩٨ الکویت.

«٣» تجربە الفناء فی الحق، میثم الجنابی، ص٥ ١٠ المدی، عدد٢١ دمشق.

«٤» الحیاە، ص ١٧ لندن ١٨ - ٩ - ١٩٩٩

«٥» متووی: هۆگری.

(6) ETT ÅTTIO TAL, EN POESIANTOLOGI 1979 - 1989 GÖRAN GREIDER & MADELEINE GRIVE Tago förlag 1990 Stockholm.

«٧» الشعر و نهایات القرن، اوکتافیو باث، ت: ممدوح عدوان، دار المدی ١٩٩٨ دمشق.

(8) Religion och liv, Lenart Husen, S. 291 Örebro 1991

بۆ زانیاریی زێتر بڕوانە:

* الفکر الشرقی القدیم، جون کولر،علم المعرفە، ١٩٩٥ الکویت.

* المعتقدات الدینیە لدی الشعوب، جفری بارندر، عالم المعرفە ١٩٩٣ الکویت.